

ĮVADAS

Ši knyga rašyta Rusijos karo prieš Ukrainą metais, visuomenei gerai suprantant, kad prasidėjo nusistovėjusios pasaulio tvarkos griovimas. Šalis agresorė įvardijama imperialistine, teroristine valstybe, kuri siekia karine jėga užimti kitos šalies teritoriją, diktuoti Europai ir Amerikai savo sumanytą tvarką negailestingai žudydama civilius, raketomis ir bombomis naikindama miestus ir gyvenvietes, nesilaikydama įsipareigojimų ir pasižadėjimų tarptautinei bendrijai. Demokratinės valstybės ima telkti paramą ir pagalbą narsiai kovojančiai ukrainiečių tautai, betgi ta pagalba tai auga, tai silpsta.

Tarp daugybės šių dienų analitikų, apžvalgininkų, politikos mokslo specialistų pateikiamų Rusijos agresijos komentarų vis suskamba jau girdėtos mintys apie Vakarų demokratijas, kad visuomenė ir politikai išgyvena tam tikrą pakrikimą, guodžiamasi „didžiosios praeities“ atsiminimais. Nors Europa ištižus, blaškosi tarp praeities ir naujos sanklodos, bet randasi ženklų, kad Europos tautos (Prancūzija, Vokietija etc.) pasuks naujos sanklodos keliu, nes tai jų išgyvenimo klausimas. Maskvos agresyvumas yra geriausias akstinas Europai išlikti ir apsiginti. Vakarų demokratijos tebetūpčioja, tebemitinguoja, minta nutarimais, pageidavimais, susitarimais, kurių niekas nevykdo. Europos unija tai tik kalbos, veši „parlamentarizmas“ Strasbūre, bet nieko realaus nedaro, gynybinis blokas NATO sukurtas spaudžiant Jungtinėms Amerikos Valstijoms. Stalinas ir toliau kenkia kur tik gali, bet *jis ir bus svarbiausias akstinas susitvarkyti ir nežiopsoti. Dėka Stalino, manau, iš lėto „susijungs“ (gims) ir Europa. Jis visiems po truputį įvaro „mietą per subinę“. Didžiausias pavojus demokratijoms yra ne fašizmas, komunizmas ar kitoks -izmas, o Raudonoji armija.*¹

Vietoj Stalino įrašius kitą pavardę tos mintys skamba visai panašiai kaip dabartinių apžvalgininkų sentencijos, nors atpasakotas ir cituotas eilutes, raginančias demokratinės valstybes telktis ir gintis nuo

¹ E. Galvanausko 1952 m. sausio 23 d. laiškas broliui Gediminui iš Majungos, Madagaskaro, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas (toliau – VDU LI), f. 64, ap. 7, b. 3, l. 16.

agresyvių SSRS užmačių parašė 1952–1954 metais laiškuose broliui Gediminui iškilus Lietuvos politikas, lietuvių politinis emigrantas Ernestas Galvanauskas tolimajame Madagaskare. Tai kone žmonijos raidos spirale patvirtinimo pavyzdys.

Ernestas Galvanauskas (1882–1967) unikalią biografiją Lietuvos politikas pirmiausia dėl to, kad buvo frankofonas, didžiąją gyvenimo metų apsuptas prancūzų kalbos ir kultūros bei politikos aktualijų, nors savo politinėje karjeroje konstravo dvišalius santykius, visų pirma su Lenkija ir Vokietija, sovietine Rusija (SSRS), taip pat Didžiąja Britanija ir Prancūzija, Baltijos šalimis. Lietuvos valstybės atkūrimo pirmajame dešimtmetyje Galvanauskas net keturis kartus buvo Ministrų Kabineto vadovu, kitaip sakant, ministru pirmininku, trijose iš jų – užsienio reikalų ministru, ėjo dar ir kitų ministrų pareigas, buvo finansų ministru Kazio Griniaus ir Antano Merkio vyriausybėse. Tiesa, visos šios vyriausybės dažnai keitėsi dėl partijų nenoro ar negebėjimo susitarti, pokyčius lėmė ir Steigiamojo Seimo, vėlesnių seimų rinkimai, pagaliau, Lietuvos vidaus politikos realybė.

Atsisakęs prisijungti prie tautininkų lyderių, pagal savo politines pažiūras artimiausias valstiečiams liaudininkams, Galvanauskas vadovavo vyriausybėms kaip kompromisinė figūra, kai seimuose daugumą turėjo krikščionys demokratai. Nepartinis premjeras išvengdavo partijų diktato, čia gal ir buvo Galvanausko stiprybė, tačiau svarbiais momentais jis nesulaukdavo politinės paramos. Tris kartus minėtas kaip realus kandidatas į Lietuvos Respublikos Prezidento postą jis dėl partijų nesutarimų taip ir nebuvo juo išrinktas. Būdamas unikalus aukščiausio lygio nepartinis Lietuvos politikas, reikalui esant sudaręs ir koalicines vyriausybes, Galvanauskas ilgainiui taip pat unikaliai buvo pamirštas – nė viena Lietuvos politinė partija atkūrus nepriklausomybę jo dorai neprisiminė.

Atkurta Lietuvos valstybė, paskelbta 1918 metų vasario 16-ąją ir gyvavusi iki 1940-ųjų vasaros, dažnai vadinama smetonine Lietuva, tačiau su kone šešerių metų pertrauka, kurią vadiname demokratine, seimine, Lietuva. Laikotarpį nuo 1919-ųjų spalio iki 1924-ųjų birželio kaip nepaprastai gausų įvykių, lemtingą Lietuvos nepriklausomybei, jos tarptautinio pripažinimo laikotarpį, galime vadinti Galvanausko Lietuva. Tame tarpe (1920 06 19–1922 02 02) veikė ir ministro pirmininko Kazio Griniaus vyriausybė, tačiau šio garbingo patrioto nuopelnų nemenkindami turime pripažinti, kad Griniaus vyriausybėje Galvanauskas vadovavo

Finansų, prekybos ir pramonės ministerijai ir dar ėjo susisiekimu ministro pareigas, taigi ekonominio šalies gyvenimo vairo iš savo rankų nepaleido, be to, vadovaudavo svarbioms derybų delegacijoms. Pagal svarbą ir įtaką parlamentinės demokratijos metais Galvanauskas buvo pirmoje Lietuvos politikų gretoje drauge su Antanu Smetona, Mykolu Sleževičiumi, Mykolu Krupavičiumi, Aleksandru Stulginskiu, Kaziu Griniumi.

Ernesto Galvanausko kelias į Lietuvos politikos olimpą buvo savitas. Aktyviai dalyvavęs 1905 metų revoliucijoje, įgavęs didelį žinomumą tarp lietuvių garsiajame Didžiajame Vilniaus seime, Rusijos imperijos valdžios persekiojamas jis emigravo, mokėsi ir dirbo Suomijoje, Belgijoje, Serbijoje, Prancūzijoje, kartkartėmis tarsi ištirpdamas lietuvių politinio gyvenimo verpetuose. Vokietijos okupacijos laikotarpiu 1915–1918 metais jis nedirbo Vilniuje Lietuvos Taryboje ar šalia jos, kadangi negyveno Rusijoje, netapo ir žinomu veikėju tarp tūkstančių lietuvių pabėgėlių, kurių visuomeninė veikla išaugino daug Lietuvos politikų ir administratorių.

Politinio emigranto Galvanausko gyvenimas iš esmės pasikeitė Paryžiuje, kai 1919-ųjų pradžioje jis išitraukė į lietuvių informacinę veiklą ir buvo paskirtas Lietuvos delegacijos nariu į Paryžiaus taikos konferenciją. Tų metų vasarą grįžęs į Lietuvą kelias užsienio kalbas mokantis Galvanauskas, neturintis jokių praeities sąsajų su Vokietija ir ta prasme nelaikomas provokišku politiku Antantės akyse (kaip pats rašė, *atsivežiau vakarietiškas mintis, vakarietišką patirtį*), tampa bandančios stotis ant savo kojų Lietuvos valstybės premjeru, ir kaip gerai prancūzų, taigi diplomatijos, kalbą mokantis pareigūnas būdavo įpareigojamas vadovauti deryboms, kai derybų delegacijos sprendė Lietuvos valstybės tarptautinio pripažinimo, sienų klausimus. Jis rašė: *Mano gyvenimo dalis buvo susieta su siena. Vengiau peržengti pasaulėžiūrinę ar partijų sieną ir likau už jos. Kovoju už pietinę Lietuvos sieną, bet pralaimėjau politiškai ir asmeniškai, nes visą gyvenimą pasmerkta nešioti šios kovos randus. Pavyko man laimėti vakaruose, išplėsti pajūrio sieną.*²

Įvykdžius valstybės perversmą ir paėmus valdžią tautininkų lyderiams, 1927-ųjų kovą Antanas Smetona ir Augustinas Voldemaras atšaukia Ernestą Galvanauską iš pasiuntinio Londone pareigų ir išsiunčia į Lietuvos uostamiestį Klaipėdą – čia 1927–1928 metais jis vadovauja Klaipėdos uosto direkcijai, po to sėkmingai imasi verslo, tampa

² G. Galva, *Ernestas Galvanauskas: politinė biografija*, Chicago, 1982, p. 428.

Prekybos instituto rektoriumi. Įsitvirtinęs prezidento Smetonos autoritarinis režimas kolektyvinėje atmintyje specialiai blukino demokratijos, seimų laikotarpį, drauge ir Galvanausko vadovaujamų vyriausybių nuopelnus atkuriant šalies ekonomiką ir gaunant tarptautinį pripažinimą. Okupacijų metais nuo 1940 metų vasaros Galvanauskas vėl gyvena užsienyje, o nuo 1947-ųjų iki mirties vis atsisako užimti vadovaujamas pareigas lietuvių emigracijos organizacijose, tad apie tą laikotarpį ištiesoms kartoms liko nieko nereiškiantis enciklopedinis sakinys: *Gyveno Madagaskare, gyvenimo pabaigoje persikėlė į Prancūziją, čia ir mirė*. Ir tai beveik viskas, ką ilgą laiką žinojome apie jo gyvenimą ir veiklą emigracijoje.

Lietuvos valstybė buvo kuriama kaip demokratinė, politikai mokėsi, kaip veikti rinkimuose, koalicijose, o išrinktieji – dirbti Seime. XX amžiuje, parlamentarizmo laikotarpiu, atsiskleidė politinių partijų silpnosios pusės, pagrįstai teigia istorikas Algimantas Kasparavičius³. Čia dar vienas netikėtumas savitame Galvanausko gyvenimo kelyje – jis nebuvo nė vieno Seimo nariu, tačiau demokratijos (seimų) laikotarpiu ilgiausiai buvo ministru pirmininku. Kaip jam tai pavyko? Atėjo laikas bent jau pabandyti išryškinti Ernesto Galvanausko kaip politiko indėlį į nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą, jos ekonomiką ir diplomatiją.

Kodėl rašau „diplomatija“, o ne „užsienio politika“? Tenka sutikti su istoriko Česlovo Laurinavičiaus reikšminga pastaba dėl diplomatinės sąvokos išplėtimo – jis neapriboja diplomatijos tik Lietuvos valstybės užsienio politikos problematika, nes ji išsiplėčia į lietuvių tautos vadovų veiklą lietuvių tautos apsauginės būties, t. y. valstybingumo atkūrimą ir jo išsaugojimą. Į platesnę diplomatijos sąvoką įeina ir sumanymai atkurti Lietuvos valstybę, šiuo atveju – ir kaip atgauti nepriklausomybę po trijų okupacijų iš eilės, o atkūrus valstybę ją stiprinti. Tokias pastangas tautai gyventi savoje valstybėje ir vadinsiu diplomatija plačiąja prasme – ji vykdyta ir per okupacijas nuo pat 1940 metų, jos ėmėsi lietuvių emigracijos vadovai, Lietuvos diplomatinė tarnyba egzilyje, Lietuvos pagrindžio rezistencinės organizacijos. Tad lietuviškame kontekste sąvoka „diplomatija“ ženklintų kiek ypatingesnę reiškinį nei „užsienio politika“⁴. Dėl to svarbi Galvanausko veikla ne tik

³ A. Kasparavičius, „Parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920–1926 metais“, *Parlamento studijos*, 2006, nr. 2, p. 43–69.

⁴ Č. Laurinavičius, *Politika ir diplomatija: lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*, Kaunas, 1997, p. 7–8.

vadovaujant vyriausybei, jų užsienio politikai, bet ir prieš valstybei atgimstant, okupacijų metais, analizuojant tarptautinių santykių pokyčius ir jėgos balanso pasikeitimus po Antrojo pasaulinio karo ir Šaltojo karo metais.

Tautinė, lietuviškai kalbanti valstybė, deklaruojanti, kad atkuriamą pagal etnografines ribas, turėjo alternatyvą – apimti ir istorinius etnografinės Lietuvos plotus, kuriuose lietuviai daug kur jau buvo perėmę slavų kalbas, sakėsi esą gudai, vietiniai ar lenkai (pagal katalikų tikėjimą), dėl to etnografinė valstybės atkūrimo koncepcija kaitaliota su etnologine. Užsienio reikalų viceministras Petras Klimas 1920 metų balandžio 9 dienos laiške atsakydamas į Lietuvos atstovo Estijoje ir Suomijoje Vytauto Jono Gylio klausimą, ką reiškia terminas „etnologinis principas“, pavartotas telegramoje Sovietų Rusijos liaudies komisarui Georgijui Čičerinui, rašė: *Etnologijos terminas yra pastatytas vietoj etnografijos todėl, kad daug kam „etnografija“ yra suprantama kalbos vartojimo prasme. Gi Lietuvoje, pav. Vilniaus gub. rytuose (Ašmenos, Lydos, Vilniaus apskrityse ir kitose) lietuviai vartoja maišytą kalbą (lenkų arba rusų), nors dar nesen[i]ai jie yra kalbėję lietuviškai. Tai, rodosi, yra labai aiškus dalykas.*⁵ Todėl iškilmingame Steigiamojo Seimo atidarymo posėdyje 1920 metų gegužės 15 dieną etnologinių (ne etnografinių) sienų terminas pavartotas pakartotinai paskelbtame Nepriklausomybės akte: *Lietuvos Steigiamasis Seimas, reikšdamas Lietuvos žmonių valią, proklamuoja esant atstatytą Nepriklausomą Lietuvos valstybę, kaip demokratinę respubliką, etnologinėm sienom ir laisvą nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitom valstybėm (gyvas pritarimas).*⁶ Deklaracija buvo priimta vienbalsiai. Posėdžiui pirmininkavęs Aleksandras Stulginskis vėliau leis suprasti, kad pakartotinis nepriklausomybės skelbimas buvo reikalingas, dėl to, kad valstybės atkūrimo komplikuo-toje istorijoje būta įvairių Nepriklausomybės deklaracijos tekstų⁷, be to, deklaracijos priėmimo Steigiamajame Seime reikalavo ir kairiosios partijos, nes Lietuvos Taryba veikė Vokietijos okupacijos sąlygomis.

⁵ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 656, ap. 1, b. 2, l. 47. Publikuota: *Lietuvos užsienio politikos dokumentai: dokumentų rinkinys*, t. 1: 1917–1920 metai, Vilnius, 2022, p. 568.

⁶ *Steigiamojo Seimo darbai*. 1 posėdis, 1920, gegužės 15, Kaunas, 1920–1922, p. 5. Ilgą laiką tai klaidino net patyrusius istorikus, kurie taisė originalų įrašą „etnologinėm“ į „etnografinėm“ tikriausiai manydami, kad tai klaida, pvz.: V. Daugirdaitė-Sruogienė, *Lietuvos Steigiamasis Seimas*, New York, 1975, p. 64.

⁷ A. Stulginskis, „Vasario šešioliktoji“, *Tėvynės sargas*, 1947 rugpjūtis, nr. 1, p. 85.

Stebėjęs iškilmingą Steigiamojo Seimo posėdį teisininkas Mykolas Römeris savo dienoraštyje užsirašė: *Lietuviai sąmoningai priešpriešina etnologines ribas etnografinėms, nes pirmoji sąvoka yra platesnė ir leidžia prie Lietuvos prijungti tokias teritorijų atkarpas, kurios šiandien jau kalbiniu atžvilgiu nėra lietuviškos.*⁸ Išlaikyta galimybė prisijungti gudiškas (tam ir buvo reikalingas gudų reikalų ministro be portfelio postas, kurio pareigas 1923–1924 metais laikinai ėjo pats vyriausybės vadovas Galvanauskas)⁹ istorinės Lietuvos sritis. Taigi egzistavo kitokios Lietuvos alternatyva – su Vilniumi, Gardinu ir aplinkinėmis žemėmis, kuriose lietuvių kalba nedominavo. Galvanauskas kurį laiką buvo artimesnis šiai, tiesa, dar labai nekonkrečiai nusakytai Lietuvos valstybės vizijai su etnologinėmis ribomis. Tačiau galimybė atkurti istorinės Lietuvos valstybės modelį su Vilniumi priklausė ir nuo Lenkijos. Pagal žinomą Paulio Hymanso pasiūlymą planuota dvikalbė, federacinė Lietuvos valstybė su sostine Vilniumi. Tą idėją galiausiai atmetė ir Lenkija, ir Lietuva.

Lietuviakalbiame plote buvo ir Rytų Prūsija su vokiškai kalbančia Klaipėda, todėl galvota ir apie Mažosios, arba Prūsų, Lietuvos prisijungimą su Baltijos jūros uostu. Ryžtinga diplomatinė, propagandinė ir karinė 1923-ųjų akcija, kuriai vadovavo Galvanauskas, leido Lietuvai pasiekti didelę pergalę – prisijungti Klaipėdą ir jos kraštą, tiesa, su plačios autonomijos teisėmis. Tai vienas svarbiausių XX amžiaus Lietuvos geopolitinių laimėjimų, turėjęs ypatingą reikšmę Lietuvos valstybės raidai. Ši pergalė prilygintina stebuklui, kokių realioje politikoje retai pasitaiko, nes tos žemės iki XX amžiaus pradžios nepriklausė Lietuvos valstybei. Galvanausko gebėjimas pasinaudoti palankia tarptautine padėtimi sukūrė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte istorinį precedentą. Tuometinių Lietuvos lyderių, karių, šaulių ir savanorių ryžtingumu pasiekta, kad šiandien Lietuva yra jūrinė valstybė, o Klaipėdos miestas yra svarbus stabilaus ir sėkmingo mūsų valstybės gyvavimo garantas.

Lietuvos Respublika išsilaisvino iš geopolitinių spąstų – į juos buvo patekusi Lietuvos Didžioji Kunigaikštija, kurios dvasinė ir materialinė energija skendo Rytų chaose. Atsigręžimas į Vakarus padėjo atkurti baltąją – prasidėjo naujas Lietuvos valstybingumo etapas.

⁸ M. Römeris, *Dienoraštis*, kn. 4: 1920 m. kovo 16-oji–1921 m. sausio 12-oji, sudarytojas, paaiškinimų autorius ir mokslinis redaktorius R. Miknys, Vilnius, 2011, p. 99.

⁹ A. Vyšniauskas, „Steigiamasis Seimas transnacionalinės istorijos požiūriu“, *Steigiamajam Seimui – 90*, Vilnius, 2011, p. 248.

Švedų laikraštis *Svenska Dagbladet* savotiškoje užuojautoje dėl Baltijos valstybių likimo 1940-ųjų vasarą apgailėdamas jas visas tris trumpai ir taikliai apibūdino: *Tos naujos valstybės ėjo skirtingais keliais per savo dvidešimt ar daugiau nepriklausomybės metų, iki tam tikro laipsnio rinkdamosi savo formas: labiausiai homogeninė savo suomišku tvirtumu rami ir patikima Estija, gyvybinga ir orientuota į darbą Latvija, turtingesnė gamtos ir kultūros niuansų, senoviško ir įvairiaspalvio stiliaus, drovi, tačiau niekuomet pilnai neužbaigta Lietuva.*¹⁰ Neabejotina, kad Lietuvos „neužbaigtumą“ švedai pabrėžė turėdami galvoje kovą tarpukariu dėl Vilniaus bei Klaipėdos miestų ir teritorijų apie juos. Tos kovos priešakyje, siekiant tarptautinio pripažinimo ir valstybės sienų nustatymo, ir stovėjo Ernestas Galvanauskas. Užsienio istorikai Lietuvos virsmą valstybe laikė kone stebuklu. Jau vien dėl to tokia studija apie Galvanausko indėlį į Lietuvos diplomatijos problematiką yra reikalinga ir aktuali.

Štai tokie ir būtų šios knygos uždaviniai, jos objektas – Ernesto Galvanausko ekonominė ir diplomatinė veikla, diplomatinių klausimų sprendimas, jo gyvenimas tuo laikmečiu, jo mintys ir darbai. Tokį darbą užsimojęs parašyti pamačiau, kad nesu atsidūręs prie tuščio, švaraus, tik ką atversto tyrinėjimo puslapio. Atsiremti yra į ką.

Galvanausko diplomatijos studijų reikmė išplaukia iš to, kad jo asmeninis indėlis į Lietuvos valstybės atsikūrimą ilgus metus platesniame kontekste neatskleistas, neretai netgi nutylėtas. Lengviausia būtų visą kaltę suversti nuasmenintai sovietinei istoriografijai, trynusiai svarbių veikėjų pėdsakus lietuvių tautos ir jos valstybingumo raidoje. Tačiau tam tikra nuasmeninimo tendencija pastebima ir nepriklausomos Lietuvos XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio leidiniuose bei istorikų darbuose. 1930 metų jubiliejiniame apžvalginiame leidinyje *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis, 1918–1928* Ernesto Galvanausko pavardė minima kalbant apie vyriausybių kaitą, užsienio politiką (daugiausia Juozo Purickio straipsniuose)¹¹, tačiau nepabrėžta, kad jis vieningas Lietuvos politikas, demokratijos (seimų) laikotarpiu vadovavęs net keturiems ministrų kabinetams.

Asmeninis prezidentų ir politikų indėlis neaptartas ir tautininkų režimo metais Švietimo ministerijos komisijos pastangomis gimnazijoms

¹⁰ Cit. pagal: H. Liljegren, *From Tallin to Turkey: As a Sweede and Diplomat: Memoirs*, Istanbul, 2004, p. 11.

¹¹ *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis, 1918–1928*, Kaunas, 1930, p. 42, 96–97, 99–100, 103, 106, 117–118, 124–125, 127, 129, 130, 132, 145.

išleistoje Adolfo Šapokos redaguotoje *Lietuvos istorijoje*¹². Laikotarpį nuo nepriklausomybės karų iki 1926-ųjų perversmo pasekmių arba Nepriklausomybės laikų istoriją nušviečiančiuose puslapiuose (p. 546–592) minimi tik Antanas Smetona, Aleksandras Stulginskis, Kazys Grinius, Mykolas Sleževičius ir du kartus Ernestas Galvanauskas, bet šis tik dėl to, kad derėjosi dėl Paulio Hymanso plano ir pasirašė Klaipėdos krašto konvenciją, ir nieko apie jo darbus premjero poste. Užtat įdėta fotografija, kurioje – Juozas Tūbelis (*dabartinis Ministeris Pirmininkas (nuo 1929 m.)*)¹³. Taigi ir tautininkų valdymo metais XX amžiuje rašoma apie reformas, ekonomikos atkūrimą, o kad jos vykdytos vadovaujant Galvanauskui, Lietuvos gimnazistai turėjo susirasti kažkur kitur. Biografijų rašymo žanras buvo tik pačioje užuomazgoje.

Žinoma, tais laikais negalėjo būti minima Galvanausko lyderystė prisijungiant Klaipėdos kraštą, nes būtų kilę problemų dėl teiginio, kad sukilimą įvykdė vietos gyventojai. Priešiško Smetonos režimui Galvanausko tautininkai nenorėjo minėti kaip didelių nuopelnų turinčio buvusio premjero. O sovietinė istoriografija tiesiog ignoruodavo arba specialiai nutylėdavo svarbius Nepriklausomybės kūrėjus, vadinamus „buržuaziniais veikėjais“. Istorikų ideologinis prievaizdas Juozas Žiugžda uždraudė skelbti apie juos straipsnius enciklopedijoje, nors šie jau buvo parašyti¹⁴. Išsiskyrė Sigita Noreikienė – nors ir priversta politinį gyvenimą, partijas vertinti iš klasinių pozicijų, atskleidė pirmųjų vyriausybių kaitą minėdama Galvanausko premjerystę kolektyvinėje monografijoje, išleistoje 1978 metais¹⁵. Galvanauskas minimas ir sovietinės istoriografijos ideologinių kanonų laikantis parengtose Kosto Navicko, Roberto Žiugždos, Reginos Žepkaitės knygose (žr. Literatūros sąrašą).

Daugiau dėmesio Galvanauskui kaip tautinio judėjimo dalyviui ir ministrui pirmininkui skyrė emigracijoje rašęs Pranas Čepėnas savo dvitomėje *Naujųjų laikų Lietuvos istorijoje*, išleistoje Čikagoje¹⁶. Viena

¹² *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, Kaunas, 1936, 686 p.

¹³ Ten pat, p. 591. Beje, pažymint Lietuvos nepriklausomybės 20 metų sukaktį išleistame apžvalginių straipsnių rinkinyje politikų pavardžių mažai, o E. Galvanauskas nepaminėtas nė karto, pristatytas tik „pirmasis ir dabartinis Lietuvos valstybės prezidentas“, V. Mironas ir J. Tūbelis, *Lietuva 1918–1938: leidinys 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakčiai paminėti*, redagavo Vincas Kemėžys, Kaunas, 1938, 367 p.

¹⁴ A. Gaigalaitė, „Ernesto Galvanausko politinė veikla dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1996 metai*, Vilnius, 1997, p. 139.

¹⁵ *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 metais*, Vilnius, 1978, p. 104–151.

¹⁶ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, 2 t., Chicago, 1977–1986.

speciali knyga, skirta Galvanausko politinei biografijai, pasaulį išvydo irgi Čikagoje 1982 metais – parengta Ernesto brolio Gedimino Galvanausko, emigracijoje susitrumpinusio pavardę į Galvą. Tekstas parengtas kaip Ernesto Galvanausko atsiminimai, bet tik iki 1940 metų¹⁷. Daugelis autorių knygą įvardijo kaip Ernesto prisiminimus, kiti kaip jo brolio Gedimino Galvos studiją apie savo žymųjį brolių Ernestą. Tai išsiaiškinti svarbu, nes knygoje nepažymėta, kuris tekstas yra vieno ar kito brolio. Autorystės problemą tiesiai šviesiai iškėlė istorikas Vincas Trumpa: tai *katras Galvanauskas rašė knygą?* Trumpos manymu, geriau jau reikėjo paskelbti Ernesto laiškus ir kitus jo rašinius¹⁸, nes Gediminas ne tik redagavo brolio atsiminimų nuotrupas, bet pridėjo istorinio fono faktų ir vertinimų. 1978 metų lapkričio 25 dieną sergantis Gediminas Galva su Juozu Toliušu susitarė, kad šis su Akademinės skautijos leidykla išleis parašytą knygą, perdavė Ernesto Galvanausko nuotraukas ir negatyvus, tekstus¹⁹. Dar vienas dalykas – kai knyga išėjo, abu broliai jau buvo mirę. Teksto rengimo spaudai ir knygos leidimo komisija (redagavo Juozas Toliušis, techniniai redaktoriai Vytautas Zalatorius, Tomas Remeikis ir Jonas Dainauskas) Gedimino parengtą tekstą trumpino, taisė, redagavo, pavyzdžiui, *Drauge* publikuotas straipsnis „Kova dėl Klaipėdos“²⁰ skiriasi nuo tokio pat pavadinimo skyriaus brolių knygoje. Visas Gedimino Galvos parašytas knygos tekstas prieš spausdinant sutrumpintas net 166 puslapiams²¹.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę specialiai Galvanausko vaidmenį dėl Vilniaus ir Klaipėdos kraštų prijungimo prie Lietuvos dviejuose nemažos apimties straipsniuose pirmoji ėmėsi nagrinėti Aldona Gaigalaitė²², ji pristatė ir Lietuvos delegaciją prie Paryžiaus taikos konferencijos paminėdama ir jos nario Galvanausko veiklą²³, o jo kaip ministro

¹⁷ G. Galva, *Ernestas Galvanauskas: politinė biografija*.

¹⁸ V. Trumpa, *Apie žmones ir laiką*, Vilnius, 2001, p. 412–413.

¹⁹ Pasitarimas nr. 1 [tarp G. Galvos ir J. Toliušio], VDU LII, f. 64, ap. 7, b. 22, l. 1.

²⁰ E. Galvanauskas, „Kova dėl Klaipėdos“, *Draugas*, 1961, sausio 6–vasario 4. Tas pats tekstas perspausdintas almanache *Baltija*, parengė Matas Velička, Vilnius, 1989, p. 12–37.

²¹ G. Galvos knygos *Ernestas Galvanauskas: politinė biografija* mašinraštis, suredaguoti ir leidykloje 1982 m. išimti 166 lapai, VDU LII, f. 64, ap. 8, b. 5, l. 1–166.

²² A. Gaigalaitė, „Ernesto Galvanausko politinė veikla dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos“, p. 137–159; A. Gaigalaitė, „Ernestas Galvanauskas tarptautiniame Klaipėdos ir Vilniaus problemų sukūryje (1922 09 25–1924 06 10)“, *Lietuvos užsienio reikalų ministrai: 1918–1940*, Kaunas, 1999, p. 89–126.

²³ A. Gaigalaitė, *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, Kaunas, 1999, 215 p.

pirmininko darbus ekonomikos srityje apžvelgė Sigitas Jegelevičius²⁴. Remdamiesi šių istorikų darbais Galvanausko veiklos išskirtinę svarbą diplomatijoje keliuose straipsniuose aptarė Stanislovas ir Mantas Martišiai²⁵. Liudas Truska pažymėjo palankią Galvanausko politiką žydų tautinės mažumos ir jų kultūrinės autonomijos klausimais²⁶.

Ankstyvajai Galvanausko politinei veiklai pažinti svarbūs Antano Tylos, Rimanto Miknio ir Egidijaus Motiekos tyrinėjimai, naudingi fragmentai, pateikti Mindaugo Tamošaičio, Danutės Stakeliūnaitės darbuose apie valstiečius liaudininkus, jų lyderius, taip pat Artūro Svarausko, tyrinėjusio krikščionių demokratų veiklą, publikacijose, Andriaus Grodžio straipsnyje. Aš esu rašęs apie blogėjančius Galvanausko ir Smetonos asmeninius santykius²⁷. Galvanausko vykdomos Lietuvos užsienio politikos aspektai aptarti istorikų Česlovo Laurinavičiaus, Vytauto Žalio, Algimanto Kasparavičiaus, Zenono Butkaus monografijose, fundamentiniuose Lietuvos 1919–1940 metų geopolitinės padėties, tarptautinių santykių, Lietuvos diplomatinės tarnybos veiklos tyrinėjimuose – šie autoriai parašė ne po vieną studiją (jų straipsniai ir knygos pateikti Literatūros sąrašė).

Užsienio politikoje Ernestas Galvanauskas iškilo kaip vadovaujantis Lietuvos kovoms dėl Vilniaus ir Klaipėdos, ieškantis balanso tarp Vokietijos ir Sovietų Rusijos (SSRS), kaip pabrėžė Zenonas Butkus, toms šalims artimai bendradarbiaujant²⁸. Vytauto Žalio teigimu, Galvanauskas pritarė „tilto“ koncepcijai, kaip atitinkančiai Lietuvos interesus. Visų pirma tai buferio antitezė, be to, buvo svarbu tapti jungiamąja grandimi tarp Rytų ir Vakarų, nors tas tiltas nenusitęsė, nes ekonominiai ryšiai su SSRS neišsiplėtojo, o Baltijos šalių prekybiniais partneriais tapo daugiausia vokiečiai ir britai. Prilygindamas Vokietiją „miestui“, o Rusiją „kaimui“, Galvanauskas buvo įsitikinęs, kad Lietuva

²⁴ S. Jegelevičius, „Ernestas Galvanauskas – Lietuvos ūkio kūrėjas“, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*, Vilnius, 1997, p. 155–254.

²⁵ S. Martišius, „Ernestas Galvanauskas Lietuvos istorijos vingiuose“, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2003, p. 118–122; S. Martišius, M. Martišius, „Ernestas Galvanauskas Lietuvos diplomatijos ir politikos istorijoje“, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 2007, nr. 2 (9), p. 136–145.

²⁶ L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius, 2005, 322 p.

²⁷ A. Eidintas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius, 2012, p. 130–148.

²⁸ Z. Butkus, *Tarp Trečiojo Reicho ir Trečiosios Romos: Vokietijos ir Sovietų politikos poveikis Baltijos šalių tarptautinei ir vidaus padėčiai tarpukaryje*, Vilnius, 2019, 686 p.

privalo pasinaudoti savo geografinės padėties privalumais²⁹. Česlovas Laurinavičius išryškino Galvanausko politines nuostatas Klaipėdos įvykių metu, jo norą ne kautis, o derėtis darant Antantei būtinas nuolaidas, pažymėjo, kad jis pakreipė orientaciją į Vakarus siekdamas su Antante susitarti Klaipėdos ir Vilniaus klausimais, tačiau dėl Klaipėdos buvo spaudžiamas suspenduoti Vilniaus klausimą. Negavęs reikiamos Didžiosios Britanijos paramos to padaryti nediršo, nors Vilniaus mainų į Klaipėdą tikėjosi Latvija ir Estija, o ir pasiekta pergalė Klaipėdoje negarantavo *status quo*³⁰. Produktyvusis istorikas Algimantas Kasparavičius rašė 1926 metais Galvanauską nusakius Lietuvos užsienio politikos formulę, kad Lenkijos, Vokietijos, Rusijos interesų prieštaros sudaro lyg atsvarą ir suteikia tam tikrų išorinių garantijų, leidžiančių vykdyti savo politiką³¹.

Išstudijavę Lietuvos archyvų fondus minėti istorikai pasitelkė Maskvos, Berlyno, Londono, Varšuvos, Rygos, JAV archyvų medžiagą ir išsamiai atskleidė mūsų diplomatijos laimėjimus ir nesėkmes. Audronei Veilientienei atveriant lietuvių parlamentinio diplomatinio metodo kryptis, praktiką, pasikėsimo į Galvanausko gyvybę aplinkybes ir jo vykdytojus politikas dažnai minimas Seimo, jo Užsienio politikos komiteto veikloje³². Galvanausko veiklos aspektai fragmentiškai aptarti tyrinėjant Nepriklausomybės metų JAV, Danijos ir Švedijos santykius su Lietuva Juozo Skiriaus, Vaidoto Mažeikos ir Sauliaus Pivoro, Lietuvos diplomatinę veiklą Skandinavijos šalyse nagrinėjusios Sandros Grigaravičiūtės studijose, Lietuvos ir Prancūzijos dvišalius santykius tyrinėjusios Vilmos Bukaitės 2013 metais apgintoje disertacijoje.

Ernesto Galvanausko biografijai atskleisti svarbūs Klaipėdos miesto istorijos, krašto karines ir politines, ūkines, 1923 metų sukilimo temas gvildenusių Rudolfo Valsonoko, Petronėlės Žostautaitės, Vytauto Žalio, Vyganto Vareikio, Vasilijaus Safronovo, Vytauto Jokubausko darbai. Severinas Vaitiekus aptarė Galvanausko vadovavimą ir žvalgybos

²⁹ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, Vilnius, 2007, p. 22.

³⁰ Č. Laurinavičius, „Derybos dėl suverenumo Klaipėdos krašte“, *Lietuvos istorija*, t. 10, d. 1: *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*, Vilnius, 2013, p. 415–434.

³¹ A. Kasparavičius, „Lietuvos užsienio politika 1924–1939 m.“, *Lietuvos istorija*, t. 10, d. 2: *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*, Vilnius, 2015, p. 342.

³² A. Veilientienė, „Lietuvos visuomenės požiūris į Hymanso projektus ir pasikėsimas į Ernestą Galvanauską“, *LAMMD. Istorija*, 2016, t. 104, nr. 4, p. 56–85; A. Veilientienė, *Išsaugoti nepriklausomybę: Lietuvos Seimo veikla užsienio politikoje 1920–1927 metais*, Vilnius, 2020, 399 p.

veiksmams³³, jo ekonominę politiką – Gediminas Vaskela. Galvanausko finansų politiką analizavo Vladas Terleckas. Prekybos instituto dėstytojo, rektorius veiklos aspektams straipsnius skyrė Romualdas Juzefovičius, Vainius Smalskys ir kiti.

Šiai studijai atsirasti padėjo Galvanausko gyvenimo ir veiklos aplinkybes, tuometinius istorinius įvykius apibendrinančios knygos, kuriose nagrinėjama karo ir pokario metų užsienyje atsidūrusių lietuvių politinė veikla laisvinant Lietuvą (Kazio Škirpos, Juozo Banionio, Lauryno Janušausko, Egidijaus Aleksandravičiaus, Daivos Dapkutės, Astos Petraitytės-Briedienės, Arūno Bubnio darbai). Partijų, vyriausybių kaitą sekti pravertė enciklopedinio pobūdžio leidinys, skirtas trumpoms ministrų, tarp jų ir dirbusių Galvanausko Kabinetuose, biografijoms³⁴. Pravertė ir Lietuvos valstybės kūrėjų, vadovų, diplomatų, kultūros veikėjų biografijos, kurias parašė Aleksandras Merkelis (Antano Smetonos), Petras Maldeikis (Mykolo Krupavičiaus), Albertas Gerutis (Petro Klimo, Dovo Zauniaus), Pranas Zundė (Kazio Bizausko), Jonas Petronis (Jono Vileišio), Viktoras Alekna ir Algimantas Katilius (Alfonso Petručio), Liudas Truska (Antano Smetonos), Aldona Gaigalaitė ir Jūratė Žeimantienė (Juozo Purickio), Stasys Vaitekūnas (Justino Staugaičio) Jonas Aničas (Jono ir Petro Vileišių), Gediminas Ilgūnas (Kazio Griniaus ir Stepono Kairio), Raimundas Lopata (Donato Malinausko), Liūtas Mockūnas (Jono Deksnio), Asta Petraitytė-Briedienė (Stasio Lozoraičio), Vilma Bukaitė (Petro Klimo), Vytas Urbonas (Stasio Šilingo), Audronė Veilentienė (Voldemaro Vytauto Čarneckio), Juozas Skirius (Broniaus Kazio Balučio), Mindaugas Tamošaitis (Vincio Krėvės ir Mykolo Sleževičiaus), Vytautas Plečkaitis (Jurgio Šaulio), Vanda Kašauskienė (Justo Paleckio), Ingrida Jakubavičienė (Sofijos Smetonienės ir Jadvygos Tūbelienės), Simonas Jazavita (Kazio Škirpos), Danutė Petrauskaitė (Juozo Žilevičiaus), nors kai kuriose iš jų tik probėgšmais kartą kitą švysteli Galvanausko pavardė. Apskritai vis dar menką visuomenės žinomumą apie Galvanauską viešojoje erdvėje galima būtų paaiškinti ir tuo, kad apie jį rašyta daugiausia mokslinėje literatūroje.

Rašydamas jau nebe pirmą biografinę knygą apie iškilus lietuvius (Antaną Smetoną, Aleksandrą Stulginskį, Kazį Grinių, Juozą Gabri-Par-

³³ S. Vaitiekus, „Kas mūsų – kova įgysim“, *Lietuvių žvalgybos vaidmuo sujungiant Didžiąją ir Mažąją Lietuvą*, Vilnius, 2023, 623 p.

³⁴ *Lietuvos Respublikos 1918–1940 m. vyriausybių ministrų biografinis žodynas*, sudarytojai Algis Bitautas, Mindaugas Tamošaitis, Artūras Svarauskas, Vilnius, 2016, 367 p.

šaitį, Vincą Mašalaitį), ypač apie tuos, kurie didelę gyvenimo dalį praleido emigracijoje ir buvo artimi Galvanauskui, naudojasi tam tikra patirtimi. Prieštarinai vertinamas Juozas Gabrys-Paršaitis³⁵ bandė savo atsiminimų tekstus paskelbti, bet visa tai baigdavosi skandalais. Knygoje apie Vincą Mašalaitį nutariau leisti jam kuo daugiau kalbėti savais žodžiais, todėl citavau daug ištraukų iš laiškų ir rankraštinių tekstų³⁶. Tai pasiteisino – skaitytojai atrado Mašalaitį. Tikiuosi, atras ir Ernestą Galvanauską, ypač po 1940 metų, iš jo laiškuose broliui Gediminui esančių taiklių pastebėjimų, prognozių, pateiktų gyvenimo faktų, apmąstymų. Beje, įdomus sutapimas – Galvanauskas gerai pažinojo Juozą Gabri-Paršaitį ir Vincą Mašalaitį.

Valstybiniai aktai, protokolai, Lietuvos Ministrų Kabineto, Užsienio reikalų ministerijos fondų dokumentai, saugomi Lietuvos centriniam valstybės archyve (LCVA), ypač 1919–1927 metų laikotarpio, buvo svarbūs politiko biografijai, kaip ir Galvanausko studijų Peterburge ir Lježe diplomų nuorašai, jo paties apie 1936 metus parengtas gyvenimo aprašymas (*Curriculum Vitae*) byloje „Rektoriaus E. Galvanausko dokumentai“³⁷ – jais remdamasis tikslinau savo herojaus gyvenimo faktus. Ernesto Galvanausko asmenybei, jo veiklai ir darbams pažinti svarbi buvo archyvinė medžiaga Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto, Kauno technologijos universiteto bibliotekų rankraštynuose.

Vienas svarbiausių šios knygos šaltinių yra Ernesto Galvanausko laišakai broliui Gediminui. Istorikė Aldona Gaigalaitė Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne (f. 130, s. v. 1902) aptiko penkiolika Ernesto broliui į Kauną nuo 1941 metų rugpjūčio 11-osios iki 1942 metų kovo 10-osios rašytų laiškų ir juos 1997 metais paskelbė *Lietuvos istorijos metraštyje*³⁸. Laiškai rašyti iš Berlyno, kai pasitraukęs iš sovietų okupuotos Lietuvos Ernestas Galvanauskas apsigyveno Klaipėdoje, bet 1940-ųjų spalį nacių buvo iš Klaipėdos iškeldintas į Berlyną. 1941 metų birželį Vokietijai okupavus Lietuvą, Galvanauskui nebuvo leista grįžti į Lietuvą, jis kasdien turėjo registruotis policijoje.

³⁵ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas: istorinis detektyvas*, Vilnius, 1992, 319 p.

³⁶ A. Eidintas, *Gyvenimas Lietuvai: Vincas Mašalaitis ir jo darbai*, Vilnius, 2015, 520 p.

³⁷ LCVA, f. 391, ap. 7, b. 1446, l. 4–10 (*Curriculum Vitae*, toliau – CV).

³⁸ A. Gaigalaitė, „Penkiolika Ernesto Galvanausko laiškų“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai*, Vilnius, 1998, p. 331–373.

Laiškai atspindi jo ir kitų lietuvių, atsidūrusių Vokietijoje, padėtį, to meto jų pažiūras į diktatūras, valstybę.

Gedimino Galvanausko, pasirašiusio Galva, 1982 metais išleistos knygos pabaigoje įregistuota dar 215 laiškų, Ernesto rašytų broliui nuo 1944 metų lapkričio 26-osios iki 1967 metų liepos 6-osios, ir penki laiškai, rašyti kitiems asmenims³⁹, dauguma jų apie gyvenimą okupacijose Antrojo pasaulinio karo metais, emigracijoje Madagaskare ir Prancūzijoje. Juose Galvanauskas aprašo tuometinę padėtį ir nuotakas, pateikia savo požiūrį į visuomenės raidą, visuomenės vaidmenį politikoje, išeivijos padėtį. Laiškai broliui – tai ir politiko dienoraštis, atsiminimai, pastabos, reakcijos į vykstančius pasaulio politikos reiškinius, jų prognozės. Jie istorikų nenaudoti iki tol, kol Čikagoje gyvenęs Vytautas Zalatorius⁴⁰, knygos apie Ernestą Galvanauską vienas leidėjų, mirus kaimynui Gediminui Galvai, Ernesto laiškus ir rašinius perėmė, vėliau juos perdavė *Santaros* žurnalo redaktoriui žurnalistui Romualdai Norkui. Jis 2001 metų kovo mėnesį tuos laiškus įteikė Kaune atkurtam Vytauto Didžiojo universitetui, kuriame buvo pradėtas kaupti lietuvių išeivijos archyvas. Nuorodos į 1944–1967 metų laiškus šioje knygoje pateiktos pagal VDU Lietuvių išeivijos instituto fondų metrikas.

1944–1963 metų laiškų kopijos broliui Gediminui Galvai taip pat saugomos Ernesto brolio Adolfo anūko Gintauto Galvanausko asmeniniame archyve Vilniuje, jame dar yra ir du Ernesto laiškai broliui Adolfui, penki – giminaičiui George'ui (George Ažubalis, angliškai jo pavardė rašyta Osbal, Ernesto sesers Pranciškos sūnus, dažnai atvykdavęs į Lietuvą) ir jo žmonai Janinai iš Čikagos, trys laiškai Raimundui Liormanui⁴¹, du Gedimino Galvos laiškai brolio Adolfo dukrai Danutei Galvanauskaitei-Pliupelienei, šie daugiausia asmeninio, šeimyninio pobūdžio.

Dalis istorinių šaltinių, susijusių su Galvanausko veikla, publikuoti dokumentų rinkiniuose ir mokslinėje periodikoje – paminėtini juos

³⁹ G. Galva, *Ernestas Galvanauskas: politinė biografija*, p. 437–438.

⁴⁰ Vytautas Zalatorius (1931–2020) karui baigiantis su tėvais pateko į Vokietiją. Vėliau emigravo į JAV, čia studijavo žurnalistiką ir tarptautinius santykius, aktyvai dalyvavo lietuvių veikloje. Reguliariai bendradarbiavo *Vienybėje* ir *Tėviškės žiburiuose*.

⁴¹ Raimundas Liormanas (1892–1979), pulkininkas (1931), 1918–ųjų gruodį savanoriu stojo į kariuomenę, 1922 metais Vilkaviškio, nuo 1923-ųjų – Marijampolės, 1927–1938 metais Klaipėdos karinės srities viršininkas, Klaipėdos krašto komendantas. 1943–1944 nacių kalintas Tilžėje.

parengę spaudai Daiva Dapkutė, Asta Petraitytė-Briedienė, Edmundas Gimžauskas, Zenonas Butkus, Tomas Remeikis, Leonas Gudaitis, Raimundas Lopata, Mindaugas Tamošiūnas, Gediminas Rudis, Česlovas Laurinavičius, Algimantas Kasparavičius, Rimantas Miknys, Joana Viga Čiplytė ir kiti (dokumentų rinkiniai pateikti Literatūros sąrašė). 2023-iaisiais pasirodė labai lauktas Klaipėdos universiteto išleistas didelės apimties išsamus dokumentų ir atsiminimų rinkinys *1923-ieji: Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos. Dalyviai ir jų liudijimai*⁴² su sudarytojo Vasilijaus Safronovo komentarais ir paaiškinimais, pateikiančiais išsamią Klaipėdos miesto ir krašto pri(si)jungimo prie Lietuvos istoriją (tikriausiai vertėjo jame paskelbti ir Galvanausko atsiminimų ištrauką arba bent kelis laiškus). Svarbių štrichų Ernesto Galvanausko paveikslui yra Algimanto Kasparavičiaus sudarytame net 1383 puslapių dokumentų rinkinyje *Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje 1919–1940 metais*. Jis įveda į tarptautinių įvykių, nulėmusių šio krašto likimą, lietuvių diplomatijos veiksmus stengiantis prisijungti ir išlaikyti Klaipėdos kraštą Lietuvos valstybėje⁴³.

Ernesto Galvanausko asmens bruožams atskleisti pasitaravo Kazio Griniaus, Juozo Gabrio-Paršaičio, Prano Klimaičio, Martyno Yčo, Petro Klimo, Aleksandro Marcinkevičiaus-Mantauto, Juozo Audėno, Kazio Musteikio, Vaclovo Sidzikausko, Martyno Anyso, Stasio Raštikio, Broniaus Kazio Balučio, Rapolo Skipičio, Eduardo Turausko, Mato Krygerio, Jono Polovinsko-Budrio ir kitų paskelbti atsiminimai. Parašė atsiminimų ir Ernestas Galvanauskas. Brolio Gedimino suredaguoti ir kiek papildyti jo rūpesčiu buvo paskelbti užsienio lietuvių spaudoje. Jie skirti dviem klausimams – 1905-ųjų revoliucijos įvykiams ir kovai dėl Klaipėdos 1923 metais. Lietuvos ir užsienio lietuvių periodinė spauda irgi suteikė duomenų apie Ernestą Galvanauską ir padėjo geriau suprasti jo asmenybę.

Taip susiklostė, kad per savo gyvenimo 84 metus Ernestas Galvanauskas Lietuvoje gyveno vos 32 metus ir tai su pertraukomis. Atėjo laikas baigti jo išsamią biografiją, ypač apie gyvenimą ir veiklą 1940–1967

⁴² *1923-ieji: Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos: dalyviai ir jų liudijimai: dokumentų rinkinys*, sud. Vasilijus Safronovas, 2023, 590 p. V. Safronovas taip pat parengė knygą *Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos: Jono Budrio atsiminimai ir jų kritinė analizė*, Klaipėda, 2023, 362 p.

⁴³ *Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje, 1919–1940: dokumentų rinkinys*, sudarė ir parengė Algimantas Kasparavičius, Vilnius, 2024, 1383 p.

metais Vokietijoje, Madagaskare ir Prancūzijoje. Galvanausko laišakai leidžia parašyti jo visą biografiją, kurią rekonstruoti yra vienas svarbiausių šio darbo tikslų, taip pat atsigręžti į jo asmenybę, į gyvenamąjį laikmetį, ano meto aktualijų tėkmę ir darbus, jo būdo bruožus, požiūrį į istoriją, tarptautinius santykius, patikslinti ar nustatyti svarbias asmeninio gyvenimo ir veiklos datas, įvesti jas į istorinę apyvartą.

Ernestas Galvanauskas nebuvo politikos mokslų specialistas, bet nuolat gilinosi į tarptautinius įvykius – jo laiškuose broliui Gediminui analizuojami tarptautiniai santykiai, diplomatija, įvykių versijos, diktatūrų ir Vakarų demokratijų vaidmuo pasaulyje, komunistinių valstybių bloko atsiradimas, bandymai pažvelgti į pasaulio ekonominės ir politinės raidos tendencijas Šaltojo karo metais. Įdomios ateities vizijos ir prognozės, pastebėjimai apie lietuvių tautos išlikimo būdus per okupacijas, išeivijos organizacijų veiklos svarbą. Tai yra šios knygos naujumo ir aktualumo šerdis. Vertindamas pasaulio įvykius Galvanauskas nedarė politikos įvykių fotografijų, pabrėžė, kad jį domino politiniai procesai, jų dabartis ir ypač ateitis. Svarbi netgi mūsų dienoms Galvanausko prognozuota Rusijos (SSRS) raida, santykiai su Kinija, o diktatūrinių režimų konfrontacija su demokratijomis tebėra labai aktuali visam pasauliui. Savo išvalgomis, pastebėjimais, apibendrinimais Ernestas Galvanauskas išskyla kaip išvalgus politikas, vizionierius, sugėbantį prognozuoti ateitį remdamasis savo politine patirtimi ir naujais tarptautinių santykių, procesų slinktimis. Jo mintys nesugulė vien tik į laiškus broliui. Gediminas Galva parašė apie tūkstantį straipsnių, tarptautinės politikos apžvalgų išeivijos spaudoje, jas rašydamas neabejotinai naudojosi brolio išvalgomis bei prognozėmis. Asmeniniai laišakai kitiems asmenims irgi skleidė, kad ir netiesiogiai, Ernesto mintis, samprotavimus, vertinimus. Pavyzdžiui, Lietuvos atstovas Didžiojoje Britanijoje Bronius Kazys Balutis 1948 metų liepos 18 dienos *pro memoria* nr. 23 rašė gavęs iš Galvanausko laišką su įdomia pažiūra į diplomatinės tarnybos egzilyje svarstomą klausimą dėl susitarimo su lenkais esminiais klausimais. Galvanauskas siūlęs dėl sutarties su lenkais neturėti iliuzijų, nes susitarimas nebūsiąs svarbesnis už Suvalkų sutartį. *Praktiškai imant, reikia siekti (susitarti) derintis, koordinuoti darbą, kovą už nepriklausomybę konkrečiais klausimais. Nėra ko dalyti „meškos odą“, kol ta meška dar neužmušta“* – citavo Galvanauską Balutis⁴⁴.

⁴⁴ *Lietuvių ir lenkų santykiai išeivijoje 1945–1990 metais: šaltinių publikacija*, sud. Giedrė Milerytė-Japertienė, Kaunas, 2014, p. 183.

Galų gale Galvanausko vertinimai, pastebėjimai, apžvalgos, prognozės yra lietuvių politologinės minties, strateginio prognozavimo intelektinis paveldas, todėl jų skaitymas prasmingas, neretai to laikmečio apibūdinimai inspiruoja retrospektyvias sąsajas ir su šių dienų politiniais reiškiniais, įvykiais.

Laiškų citatose visi pabraukimai yra daryti paties autoriaus, todėl atskirai to nežymiu, kaip ir praleistų raidžių ar žodžių, diakritinių ženklų įrašymo, nes tai nekeičia autoriaus minties ir pasakojimo, o tik nupučia kalbos praeities dulkes nuo ano meto rašybos, arba tokios klaidos atsirado tik todėl, kad rašomosios mašinėlės neturėjo lietuviškų raidžių su diakritiniais ženklais. Daug savo posakių Galvanauskas mėgo rašyti su kabutėmis, tačiau dažniausiai tik formuluojamai minčiai pabrėžti. Toks jo rašymo stilius. Apskritai ilgesnių citatų iš laiškų šioje knygoje atsisakiau, nes svarbiausi jo laišakai rengiami spaudai ir 2025 metais pasirodys atskiru leidiniu. Skaitytojų patogumui knygos pradžioje pateikiu santrumpų sąrašą, taip pat svarbiausias Galvanausko gyvenimo datas, išskyrčiau ir Galvanausko vadovaujamų ministrų kabinetų personalinę sudėtį, tad tų faktų nebekartuju pagrindiniame knygos tekste.

Knygos pavadinimo paantraštėje įrašyta „Premjero“, bet turėtų būti „Ministro pirmininko“, taip būtų oficialiau, tačiau įvardiju šias pareigas laisvesniu stiliumi. Nesierzinkite dėl to. Norėjau, kad pavadinimas būtų kuo patrauklesnis, lakoniškas ir nebūtinai oficialus, nes Lietuvoje ir tarptautinėje praktikoje dažnai vartojamas žodis „premjeras“ (pranc. *premier* – pirmasis). Ministras pirmininkas nustato vyriausybės vykdomos politikos pagrindines kryptis, koordinuoja ministrų veiklą, tvirtina posėdžių darbotvarkę, sprendžia svarbiausius valstybės vidaus ir užsienio politikos klausimus. Taip buvo ir Lietuvoje.

Ši knyga skiriama ne tik istorikams, bet ir politologams, teisininkams, ekonomistams, žurnalistams, studentams ir dėstytojams, mokytojams ir gimnazistams, visiems, besidomintiems Lietuvos istorija, kuo plačiausiam Lietuvos istorijos mylėtojų ratui.